

КАРИКАТУРА (італ. *caricatura*, від *caricare* — перевантажувати, перебільшувати) — зумисне пародійне, сатиричне чи гумористичне зображення (переважно графічне) події або людини; різновид графіки. У К. використовують засоби [гумору](#), [гротеску](#), [сатири](#), [шаржу](#). Іноді К. доповнює або розкриває текст. Елементи К. застосовували ще в Стародав. Єгипті. Уперше термін «К.» використали наприкінці 16 ст. Аннібале та Аґостіно Каррачі до зображень гротеск. характеру. Становлення жанру відбулося на поч. 16 ст. Широкого розповсюдження К. набула під час Реформації та Селян. війни 1524–26 у Німеччині. Розквіт жанру збігся зі знач. суспільно-політ. подіями, зокрема війнами та революціями 16–18 ст. у країнах Європи. Простежується зв'язок К. із фольклором, лубком. У 17–18 ст. К. створювали здебільшого на окремих осіб. У 1-й пол. 18 ст. у картинах та гравюрах В. Гоґарт висміював вади сучас. йому англ. суспільства, що заклало основи розвитку К. як важливої галузі образотвор. мистецтва. Англ. графіки-карикатуристи 2-ї пол. 18 — поч. 19 ст. виробили влас. тип К., перетворивши жанр. сцени на театралізов. видовища, у яких відображали потворні та смішні явища дійсності. Для К. характерна оперативність відгуку на значні події сусп. життя. Піднесення сатир. малюнку пов'язане з добою Відродження в Європі, появою книгодрукування і преси. Осн. форми К. — нар. картинки, газетно-журнал. графіка, *плакат*, рідше — сатир. живопис, скульптура. На поч. 19 ст. самот. естет. значення К. уперше осмислили романтики. Від 19 ст. розвиток К. пов'яз. із літ. публіцистикою та її соц.-політ. спрямуванням. Дієвим сатир. засобом став гротеск. узагальнений образ — «соціал. маска» (портрет-шарж). На межі 19–20 ст. набула розповсюдження політ. К. У 1-й пол. 20 ст. емоційно гострими були антивоєнні К. у Німеччині, Великій Британії, США, Франції, Данії, Болгарії. В умовах цензури створювали переважно К. на побут. тематику, висміюючи сусп. вади. Упродовж століть влада неодноразово конфісковувала К., забороняла період. видання, у яких їх друкували, ув'язнювала й штрафувала художників. Однак мистецтво політ. та антивоєн. К. залишається актуальним.

В Україні перші карикатурні спроби наявні у середньовіч. мініатюрах, зокрема у «Київському Псалтирі» (1396), Радзивиллівському літописі (15 ст.), книжк. гравюрах 17 ст., іконописі (теми «Страшного суду»), нар. малярстві («Козак Мамай»), портретах польс. вельмож та козац. гетьманів. Кілька К. і шаржів створив Т. Шевченко. Ширше оприлюднення К. в Україні пов'язане з розвитком укр. періодики. Від 2-ї пол. 19 ст. укр. художники-карикатуристи гуртувалися навколо

гуморист.-сатир. часописів (переважно в Зх. Україні). Першими відомими укр. карикатуристами у 1860-і рр. стали А. Вахнянин у Львові, Ю. Мороз у Коломиї. З появою гуморист.-сатир. ж. «Страхопудь» (Відень, 1863–68; Л., 1872–1913) пов'язане використання К. в укр. гуморист.-сатир. періодиці. Тут зародилися укр. політ. К. та шарж. У більшості тогочас. журналів і газет не зазначали прізвищ карикатуристів. У 2-й пол. 19 ст. провід. зх.-укр. карикатуристами були С. Томасевич, Т. Копистинський, К. Устиянович, Т. Романчук, Л. Турбацький та ін. Ілюстратором першого укр. гуморист.-сатир. ж. «Сова» на Закарпатті (Ужгород, 1871) був Ф. Гретц. Низку сміливих творів цензура заборонила, напр., К. «Лаакоонъ въ Австрії», де відтворено становище українців Галичини в цар. імперії («Страхопудь», 1873, № 5). Укр. сатир. графіку в цей період розвивали Т. Терлецький, М. Івасюк та П. Мартинович. На поч. 20 ст. укр. К. виробила нац. почерк. Після рев. подій 1905 у Росії з'явилися перші укр. гуморист.-сатир. часописи на Наддніпрянщині. Навколо київ. ж. «Шершень», «Хрін», «Забіяка» (усі — 1906) об'єдналися укр. художники-карикатуристи І. Бурячок, Ф. Красицький, О. Сластьон, І. Шульга, В. Різниченко та ін. Однак ці часописи цар. влада заборонила, укр. карикатуристи малювали К. для рос. гуморист.-сатир. видань. В. Гулак на поч. 1900-х рр. і, очевидно, до 1919 малював К. для жартівливих листівок. 1900–14 у Галичині друкували 5 гуморист.-сатир. часописів, які розвивали укр. гумор, сатиру і К. Постій. автором ж. «Зеркало» (1889–1908) та «Комар» (1900–05) був художник-карикатурист Я. Пстрак. Особливо виразними й самобутніми були шаржі Я. Струхманчука. У США 1900–14 укр. емігранти видавали 4, у Канаді 1913–18 — 3 укр. гуморист.-сатир. часописи. Карикатурист Я. Майданик ілюстрував та видавав ж. «Вуйко» (Вінніпег, 1917–18, 1925–26). У 1910-і рр. друкували стрілец. пресу, зокрема гуморист.-сатиричну («Самохотник», 1915–19; «Самопал», 1916; «Червона калина», 1917), яку збагачували К. та шаржами О. Курилас, О.-Р. Сорохтей, Л. Гец, М. Гаврилко. За доби УНР започатковано видання ж. «Будяк» (1917), «Гедзь» (1917–18), «Реп'ях» (1918), в яких публікували К. й шаржі І. Бурячок, О. Судомора, І. Косинін, а також ілюстратори під псевд. Стецько, Г. Злотий, Юрко, П. Коцький, Боф та ін.

У міжвоєн. період, незважаючи на поразку в нац.-визв. війні, розвиток укр. К. тривав. З'явився її новий тип — рад. К., творці якої виконували ідеол. волю КП. У 1920-і рр. в Україні видавали низку укр. гуморист.-сатир. журналів, зокрема «Червоний перець». Осн. жанром сатир. графіки став політ. плакат (див. також «[Вікна УкРОСТА](#)»). Агітац.-сатир. плакати створював В.

Маяковський. Серед провід. карикатуристів — К. Агніт-Следзевський, О. Довженко, Л. Каплан, О. Козюренко, Б. Кратко, А. Петрицький, Б. Шаповал. 1920–30-і рр. характеризуються піднесенням укр. К. і шаржу в Галичині. У Львів. ж. «Будяк» (1921–23), «Маски» (1923), «Жорна» (1933–34), «Зиз» (1924–33), «Комар» (1933–39) створ. панораму суспільно-політ. життя світу (зокрема Польщі й СРСР), галерею провід. світ. і нац. діячів. Художники розробляли соц.-побут. тематику, відгукувалися на суспільно-політ. події, гостро критикували галиц. вождів, депутатів, громад. діячів. Самобутні почерки митців, глибоке знання вірувань, традицій, культури та історії, висока нац. свідомість витворили феномен укр. К. і шаржу 1930-х рр. Провідні карикатуристи цього періоду — П. Ковжун, Р. Лісовський, М. Бутович, Л. Гец, П. П. Холодний, Р. Чорний, Я. Гніздовський, Л. Сенишин, М. Левицький, О. Карпенко. Тонколінійні «сонні» шаржі відомих галичан створив О.-Р. Сорохтей. Блискучим імпровізатором К., творцем модер. ідей, оригінал. шаржувальником був Е. Козак; завдяки йому ж. «Комар» здобув популярність. У 1920-і рр. існувала укр. таборова преса, значну частину якої становили гуморист.-сатир. газети й журнали. Більшість авторів цих малюнків (за винятком І. Кучмака та А. Козака) залишаються невідомими або сховані за псевдонімами. Діаспорна К. 1920–30-х рр. вивчена недостатньо.

В УРСР відродили 1941 ж. «Червоний перець» із назвою «Перець», в якому працювали вцілілі в часи сталін. репресій художники-карикатуристи. Розвивали також сатир. плакат. Карикатурні малюнки зх.-укр. довоєн. авторів періодично вміщували г. «Краківські вісті» (Краків, 1940–44), «Наші дні», «Львівські вісті» (обидві — Львів, 1941–44), дивізійна г. «До перемоги!» (1944–45). Підпіл. періодика ОУН та УПА нараховує кілька гуморист.-сатир. часописів: «Оса» (1942), «Український перець» (1944–47), «Повстанське кропило» (1944–45), «Хрін»; а також збірки повстан. сатири «Двигнем» (1947), «Само історичне» (1948). К. й шаржі, антирад. сатир. листівки створювали Н. Хасевич, С. Радиш, художник під псевд. Астра. З діаспор. видань видавали ж. «Точило» (1930–40-і рр., Вінніпег), у якому вміщували К. М. Волошина. До відомих майстрів приєдналися А. Арутюнянц, І. Александрович, С. Герасимчук, В. Гливенко, В. Зелінський, В. Литвиненко, А. Василенко, К. Заруба, В. Григор'єв та ін. За завданням КПРС ілюстратори цього видання розробляли антинаціоналіст. тематику, викривали капіталістів, прославляли «щасливе» рад. життя. Вартісними є К. на соц.-побут. теми, шаржі на відомих культурно-мист. діячів. К. як частина ідеологізов. рад. мистецтва була дієвим засобом боротьби із зовн. та внутр. «ворогами». Великого значення надавали викриттю «сил світ. реакції», імперіалізму, боротьби з «пережитками капіталізму», антиреліг. пропаганді. Під час 2-ї світової війни антифашист. К. друкували у періодиці, на агітац.

листішках, плакатах.

В УРСР А. Базилевич ілюстрував гуморески С. Руданського, поему «Енеїда» І. Котляревського. Видано альбоми провід. карикатуристів: І. Александровича (1962–63, 1991), А. Арутюнянца (1967–68; 1971; 1977; 1980), К. Агніт-Следзевського (1968), С. Герасимчука (1968; 1980; 1985), В. Гливенка (1971; 1981), А. Базилевича (1976), «Гостинці з України» (К., 1989). До К. вдавалися укр. рад. митці і викл. ВНЗів, зокрема Е. Мисько, В. Патик, Г. Грегорійчук, М. Ілку.

У 1940-і рр. у Європі були популярними такі укр. гуморист.-сатир. часописи: г. «Оса» (1945–47, м. Риміні, Італія; 1947–48, м. Шеффілд, Лондон, Велика Британія), яку ілюстрували О. Слупчинський (Го-Го), В. Каплун та О. Климко; ж. «Лис Микита» (1948–49, Мюнхен: передруковували європ. часописи), який творив Е. Козак. 1946 у таборі дивізійників (Риміні) з'явилася книжечка шаржів О. Слупчинського з епіграмами «Зібралася кумпанія...». Згодом гол. карикатурні сили зосереджено в укр. гуморист.-сатир. ж. «Комар» (1949–50, Вінніпег), «Мітла» (1949–60-і рр., Буенос-Айрес), «Запроторений комар — Їжак» (1946–48, м. Ельванген, Мюнхен, Німеччина) та «Лис Микита» (1951–91, м. Детройт, США). Їх ілюстрували Е. Козак, М. Левицький, Я. Гніздовський, О. Климко, О. Слупчинський, В. Каплун, М. Цимбал, Б. Крюков, М. Дмитренко та ін. Е. Козак видав альбоми своїх К.: «Українські жартівливі пісні в картинах: Комплект з 8 кольор. карток» (1949) та «Село: Альбом карикатур: Комплект з 16 кольор. карток» (1956; обидва — Мюнхен), «В 50-річчя УСС: Комплект з 12 кольор. карток» (Нью-Йорк, 1965); Б. Крюков — збірку влас. К. «Сміхоліна» (Буенос-Айрес, 1966).

Укр. карикатуристи працювали на замовлення чужомов. преси. Так, Т. Терлецький у 1890-і рр. малював К. для провід. польс. ж. «Tygodnik ilustrowany» та нім. ж. «Fliegende Blätter» (Мюнхен); Е. Козак працював у часописі «Krakauer Zeitung» (Краків, 1940–41), на кіностудії «Jam Handy Film Studio» (Детройт, 1952–57) як художник багатосерій. кольор. гуморист. телекартин; О. Даркович створював гуморист. малюнки для реклами провід. англ. компаній наприкінці 1930-х рр. У нім. та швейцар. часописах від 1990-х рр. з'являються К. Л. Винника. Низка сучас. карикатуристів з України публікують свої твори в пресі різних країн. Період незалежності відкрив нові імена в царині укр. К., хоча сама К. набула космополітич. ознак. Значна частина карикатур. робіт сороміщ. змісту. Карикатуристи згуртовані навколо укр. гуморист.-сатир. ж. «Перець» (Київ), «Всесміх» (Торонто). Часто К., дружні й недружні шаржі на влад. олімп України можна побачити на сторінках г. «День», «Україна молода», «Дзеркало тижня», ж. «Главред», «Український тиждень».

Серед провід. карикатуристів 20 ст. — А. Бабич, А. Василенко, В. Вознюк, О. Дергачов, М. Дмитрух, Б. Єфимов, А. Казанський, К. Казанчев, М. Капуста, Ю.

Кособукін, О. Кохан, В. Лазунько, О. Ніколаєць, В. Сингаївський. К. і шарж у скульптурі використовують В. Борозенець та М. Вакуленко. У діаспорі активно творили К. укр. канад. карикатуристи І. Яців (м. Віндзор, Велика Британія) та В. Маґас (м. Оранжвіл, Канада). Серію кольор. жартівливих листівок на гуцул. тематику намалював Н. Никільчук. Серед видань: «Львів сміється: Виставка шаржів» (Л., 1999); «Доленосні чудасії, карикатури» (2000) та «Цьвох і вашим капець: Карикатури» (2001; обидва — Полтава) І. Моцара; «Карикатуристи України», «"Архігум": 1983-2003» (обидва — 2003); «Ой там, на горі...: Дружні шаржі» (2004) та «Весела світлиця: Карикатури» (2005) А. Василенка; «Чверть століття у журналі "Перець"...: Карикатури» (2004) і «Карикатури» (2009) В. Чмирьова; «Best слів: Карикатура» О. Смаля (2009; усі — Київ). Створ. Карикатуристів Асоціацію, Товариство художників-карикатуристів України. У Києві проводять виставки клубу карикатуристів «Архігум» (від 1991), Міжнар. конкурс К. «Незалежність» (від 2001), Фестиваль сучас. К. «Архігум» (від 2004), виставку політ. К. на День журналіста (від 2006); у Львові — виставку шаржів «Львів сміється», Міжнар. симпозиум карикатуристів (обидва — від 1999); у Полтаві — Міжнар. виставку К. «Карлюка» (від 2000).

Рекомендована література

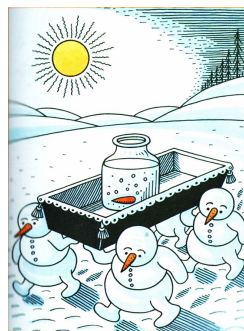
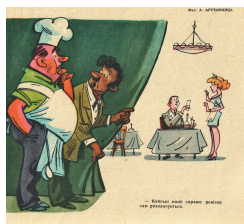
1. Козак Е. Дещо про нашу карикатуру // Назустріч. Л., 1934. Ч. 14;
2. Зайцев П. Шевченко в карикатурі й Шевченко-

карикатурист // Там само. 1935. Ч. 6;

3. Іванець І. Стрілецька карикатура // Літопис «Червоної калини». Л., 1935. Ч. 3;
4. Його ж. Про карикатуру // Наші дні. Л., 1943. Ч. 6;
5. Фіголь М. Політична сатира в українському мистецтві кінця XIX – початку XX століття. К., 1974;
6. Чуліпа І. Народні основи карикатури // ОМ. 1974. № 3;
7. Сніцарчук Л. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20-30-х рр. XX ст.: Істор.-функціонал. аспект та інтерпретаційні особливості. Л., 2001;
8. Люля В. Нічого на карикатуру нарікати... // ДТ. 2002, 14 верес.;
9. Клоц А. Головна муза карикатуристів // Веч. вісті. 2004, 26 квіт.;
10. Савчук М. Стрілецька тема в українській сміховій культурі // Лицарі рідного краю: січово-стрілець. традиція в історії, культурі та мистецтві України XX ст. Коломия, 2007;
11. Смолинська М. Карикатурний ренесанс. Українські політики стали більше глузувати з себе // Главред. 2007. № 34;
12. Казаневський В. Карикатура другої свіжості // Укр. тиждень. 2008. № 40;
13. Єрушевич Т. Карикатура – заперечення зла // Галиц. кореспондент. Ів.-Ф., 2008, 4 груд.;
14. Нестеренко В., Батенко Т. Шарж і карикатура в системі графічного мистецтва. Л., 2008.

М. В. Савчук

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Карикатура / М. В. Савчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-9807>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).